

د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنه) کې فساد

شاه محمود کډوال

د (پوهنوال) علمي رتبې له پاره مې (په ژبه او وينا کې د مغزو ونډه) تر سرليک لاندې مقاله وليکله او د علومو اکاډمۍ د (کابل) علمي مجلې د (۱۳۹۷ ل ، درېيمه دوره ، لومړۍ گڼه ، ۱۲۶ - ۱۳۴ مخونو) کې خپره شوه. هماغه وخت مې سمدستي د (تاند) ويبپاڼې ته واستوله چې چټکه خپره شي او ډېر مينوال يې ولولي. تاند مقاله خپره کړه او نورو ويبپاڼو ترې کاپي او له خپلو پاڼو خپره کړه. تاند اوس زما ياده ليکنه له منځه وړې ده ، خو نورې پکې شته. د له منځه تگ لامل يې د دې ليکنې له لوستلو وروسته څرگندېږي. د يادولو وړ ده چې په تاند کې پوهاند زيار پر مقاله تبصره کړې وه. زما نږدې ټولې علمي مقالې ما تاند ته استولي، هغوی خپرې کړي او نورو ترې کاپي کړي دي.

ما په وروستيو کې خپل (۹) بېلابېل اثار په کتابي بڼه بېرني ترتيب کړل او د کتابتون (Ketabton) برېښنايي پاڼې ته مې ورپورته کړل. په دوی کې يو (په ژبه او وينا کې د مغزو ونډه) ده چې زما بېلابېلې علمي ليکنې پکې راټولې شوې دي.

نبي ستوری چې (د ژبې ارواپوهنې) ليکوال دی ، زه يې له هغه وخته پېژنم چې ما په کابل پوهنتون کې ماسټري کوله او د پوهاند يون د مرستيال په توگه مې کله کله د هغه مضمونونه تدريسول.

Ketabton.com

د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنې) اثر په (۱۳۹۹ ل) کال کې د (سولې مطالعاتي ، خپرنيز او خپرنډوی مرکز) له لوري چاپ او خپور شوی دی.

زه د دې اثر د چاپ په اړه هماغه وخت پوهېدم چې ټولنيزو رسنيو کې خپور شو ، غوښتل مې وېې لولم او د ژبپوهنې د تدريس او خپرنې په برخه کې ترې گټه واخلم ، خو نږدې کتابتونو کې نه وو . نن (۱۴۰۲ / ۵ / ۳) د کابل ، په احمدشاه بابا مېنه کې علمي کتابپلورنځي ته لاړم او په ياد اثر مې سترگې ولگېدلې ، اثر مې پرانيست چې نيولیک يې وگورم. يو سرليک يې (ژبه او ماغزه) وو،

دا راته په زړه پورې وو ، ځکه ما پکې مقاله لیکله وه ، چې لږ مې ولوست ، نږدې ټوله زما مقاله وه ، خو زما نوم په یو ځای کې هم نه وو. کتاب مې په ولاړه یو څه ولوست ، چې څومره مې لوست کړکیچ یې ډېرېده، اثر مې وپېره او کور ته مې راوړ. کور کې ورته کېناستم ، د کتاب هغه برخې مې ولوستې چې زه پرې شکي وم او په کمپیوټر کې مې د خپلې مقالې له متن سره پرتله کړې چې راپور یې دلته لاندې لیکم.

د اثر لسم سرلیک (ژبه او ماغزه - ۱۲۵ مخ - لومړی پراگراف) زما د مقالې په (لنډیز) پیل شوی ، په همدې مخ کې یې بیا بل پراگراف زما د مقالې د (مواد و میتود) له برخې راخیستی دی. په (۱۲۶ مخ) کې درېیم پراگراف زما د مقالې (سریزه) ده.

د اثر په (۱۲۷ مخ) د (مغزو جوړښت او فعالیتونه) سرلیک لاندې په لومړي پراگراف کې زما د مقالې د (ارزښت) برخه رااخیستل شوې ده. ورپسې دویم پراگراف کې زما د مقالې د (مبرمیت) برخه ده. بل پراگراف کې یې زما د مقالې (موخې) رااخیستې دي. بیا په (۱۲۸ مخ) څلورم او پنځم پراگراف کې زما د مقالې اصلي متن یا د څېړنې اصلي برخه رااخیستل شوې ده. دا برخه زما په مقاله کې د پوهاند زیار (پښتو پښویه - ۱۳۸۲ ل) نه اخیستل شوې، خو ستوري هېڅ په نښه کړې نه ده. په یاد مخ کې شپږم او اووم پراگراف زما په مقاله کې د رحیم الهام د (روش جدید در دستور زبان دری - دویم چاپ) نه ژباړه ده چې هېڅ ماخذ نه لري.

په (۱۲۹ مخ) اتم پراگراف کې هم زما د مقالې برخه ده ، دا برخه مې د (محمد ناصر فروتن) له (فزیولوژي طبي - دویم چاپ) نه راژباړلې ده. یاده برخه په مقاله کې د (Myelencephalon) برخې نه وروسته څرگند ماخذ لري چې ستوري له منځه وړی دی.

د (۱۳۰ مخ) وروستۍ کرښه یا د بل پراگراف پیل هم زما د مقالې کټ مټ بې ماخذه کاپي ده. په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس ، ۱۳۹۲ : ۴۵) ماخذ ذکر شوی دی ، په داسې حال کې چې زما په مقاله کې یې ماخذ (جبران جوهر ، د ارواپوهنې مبادي) دی.

په (۱۳۱ مخ) کې د (شمس) د ماخذ له لیکلو وروسته ، بیا زما د مقالې ورپسې برخه رااخیستل شوې ده. دا برخه چې د (۱۳۲ مخ) په پیل کې پای ته رسېږي، زما په مقاله کې (محمد ناصر فروتن) ماخذ لري ، خو نبي ستوري لیکلی نه دی.

په (۱۳۲ مخ) کې (د مغزو عمومي دندې) سرلیک هم زما د مقالې برخه ده. دا برخه ما د (روانشناسي عمومي) نه راژباړلې وه چې زما په مقاله کې ماخذ لري، خو ستوري ماخذ لیکلی نه دی. په یاد مخ کې زما مقاله غځېدلې او زما کلمې او جملې کټ مټ رااخیستل شوي دي. دلته د (بروکا - Broca) سرلیک کې ما له دوو ماخذونو (شمس او مرهون) ګټه اخیستې ، خو ستوري دواړه له منځه وړي دي.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنیکه) سرلیک هم کټ مټ زما له مقالې رااخیستل شوی چې ما د (شمس) له اثر (روانشناسي فزیولوژیک) ژباړه کړې وه ، خو ستوري ماخذ له منځه وړی دی.

په (۱۳۳ مخ) کې د (ورنیکه) سرلیک نه وروسته دوه پراگرافونه هم کټ مټ زما د مقالې برخه ده چې ما د (شمس) له اثر راژباړلې ده او ماخذ مې ورته لیکلی دی ، خو ستوري ورته د (ژبې څنګه زده کېږي ؟) اثر ماخذ ورکړی چې لیکوال یې (لایت برون ، پیسټي ام ، سپیدا ، نین) ښوولي دي.

زه له پورتنی راپور لیکلو نه وروسته خپل نظر نه لیکم ، که څه هم د نبي ستوري د پورتنی فساد په شخصي او سیاسي لاملونو پوهېږم. دا موضوع د هېواد دوو سترو ملي څېړنیزو او پوهنیزو مرکزونو ته پرېږدم چې پرېکړه پرې وکړي.

زما مقاله په (۱۳۹۷ ل) کال کې د علومو اکاډمۍ خپره کړې ده ، هغوی پوه شه او د خپلې خپرې شوې مقالې ننگه. که زما مقالې کې فساد وو ، هلته ولې خپرېدله ، که ما د نبي ستوري نه غلا کړې وي ، هغوی ولې تشخیص نه کړای شوه ؟ په هر صورت زه اوس هم د علومو اکاډمۍ د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر یم.

له بلې خوا ما په همدې مقاله د (پوهنوال) علمي رتبې د څېړنیزو اړتیاوو یوه برخه بشپړه کړې ده ، دا مقاله ولې د لوړو زده کړو وزارت د څېړنې او پلټنې څانګو منلې او له (۱۳۹۹ ل) کال راپدېخوا د (

پوهنوال (علمي رتبې مانيزه او مادي گټه راکوي ؟ بيا وایم چې زه په هېواد کې یم او د لوړو زده کړو وزارت مامور یم ، د خپل وزارت د هرې پوښتنې او پلټنې ځواب ته حاضر یم.

د نبي ستوري له اثره ښکاري چې (د ژبې ارواپوهنه) هغه تېز دی چې نوموړي د ماسټرۍ د بشپړتیا له پاره لیکلی دی. ستوري د کابل پوهنتون ، د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې ماسټري کړې ده. د یاد کړکيچ بل اړخ د کابل پوهنتون پښتو څانګه ده چې له خپل تېز دفاع وکړي.

په پای کې ښايي لوستونکو هغه درد محسوس کړی وي چې ما ته رسيدلی دی ، ځکه له ما غلا شوې ده ، زما زیار او کار نبي ستوري پټ کړی ، ځکه خو مې پرې دا څو کرښې وليکلې. پوهېږم چې نبي ستوری به بیا زما پر وړاندې د تېر فساد په څېر سیده او ناسیده فساد کوي ، خو د دې لیکنې مانا دا ده چې له داسې غلو نه ډارېږم.

د تېر شل کلن څه چې د پنځوس کلن او پنځه زره کلن سیاسي ، مالي ، پوځي ، پوهنیز او ... فسادونو د پای په هېله !!!

لاندې د نبي ستوري د (ژبې ارواپوهنه) پاڼې شته او ورپسې زما مقاله .

۱۰- ژبه او ماغزه

ژبه یو داسې غړیز سیستم دی، چې د وگړو د عصبي سیستم او مغزو تر کنټرول لاندې فعالیت کوي. له شک پرته چې د وگړي ټول اروايي او بدني خوځښتونه او فعالیتونه د یوه واحد سیستم تابع دي چې ټول عصبي سیستم رغوي. په دغه سیستم کې بیا بېلابېلې برخې گډې دي، لکه: مغز، شوکي نخاع او... چې هره برخه یې خپله دنده لري او د بدن یو فعالیت کابو کوي. ژبه چې غږونه او غږ غوندونه یې د یوې معنا او مفهوم لپاره د وگړو په بدن کې زېږي، له عصبي سیستم او مغزو سره اړیکه لري او له هغه ځایه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غږغوندونه چې د یوې فزیکي ښکارندې په توګه له خولې راوځي، یوه معنا او مفهوم بل وگړي ته لېږدوي چې معنا او مفهوم بیا یوه ذهني ښکارنده ده.

ژبه د وگړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غړیز سیستم دی او ماغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارگر، په دې معنا، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري، په یو ډول له مغزو سره تړل کېږي. د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بیا هسې هم څرګند مغزي فعالیت ګڼل کېږي. د ژبې او وینا اصلي موخه هم د وگړو ترمنځ د اړیکو ټینګښت او

د ژبې ارواپوهنه

يو بل ته د هغو مفاهيمو لېږدونه ده، چې د دوی په مغزو کې دي. ژبني غړيز سيستم د مفاهيمو د يوې لېږدونکې وسيلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هڅه کوو، هغه تخنيکي لړۍ وسپړو چې ماغزه څه ډول په ژبه، کرهار، وينا او پوهونه کې ونډه اخلي.

د ژبپوهنې دغه موضوع يو ډول څېړنې چې ژبني لړۍ او چار له عصبي سيستم او مغزو سره څه اړيکې لري. ژبه د يوه غړيز سيستم په توګه د عصبي سيستم تر څار لاندې فعاليت کوي. عصبي سيستم او ماغزه يوخوا د ګریدلو د فعاليت څارګر دي او غړغوندونه يا ويیونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي، بلخوا د اورېدنې فعاليت هم له مغزو سره اړيکې لري.

د ژبې مرکز په لوی دماغ کې دی چې پر ژبې د پوهیدلو او کنټرول دنده لري، د زېږېدو په وخت کې د انسان د دماغ يوازې څلورمې برخې يعنې په سلو کې پنځه ویشټو (۲۵٪) وده کړې وي او پنځه اويا (۷۵٪) بيا وروسته وده کوي. خو د ژوو دماغ په سلو کې د پنځه شپېټو (۶۵٪) څخه زيات د زېږېدو په وخت کې بشپړ وي.

لوی دماغ يا ماغزه په دوو برخو وېشل شوي دي، يوه يې کينه برخه ده او بله يې ښی برخه ده. په څېړونو کې ثابتې شوې ده، چې د ښي لاسو کسانو په سلو کې د نويو (۹۰٪) او د کين لاسو کسانو په سلو کې د شپېټو (۶۰٪) د ژبې مرکز د لوی دماغ په کينه برخه کې دی. نو د اکثرو انسانانو د ژبې مرکز د لوی دماغ په کينه برخه کې دی. د غړونو د ژبې دستگاه تالو دی، چې د غړونو پټی لري او د ژبې د عضلې او شونډو په مرسته سره غړوند جوړوي که د ژبې مرکز ته په لوی دماغ کې تاوان او

د ژبې ارواپوهنه

ټکان ورسېږي؛ نو ژبه کې هم خنډ پېښېږي او ژبه نېټلي او يا د خبرو څخه بلکل پرېوځي او سړی کونگېږي. که څه هم د تالو د غږ پټی يې جوړې وي داسې هم کېدلای شي، چې د ژبې مرکز په لوی دماغ کې جوړ وي؛ خو د تالو د غږ پټی خرابې شوې وي په دې حالت کې هم په خبرو کې خنډ راځي. (لايت برون، ۱۳۹۶: ۲۳)

۱-۱ د مغزو جوړښت او فعالیتونه

اوس دلته د ژبې او غږيزې پوهونې په لړۍ او بهير کې د عصبي سيستم او مغزو پر تخنيکي ونډې خبرې کوو چې کلیدي نومونې يې ژبه، وينا، عصبي سيستم، ماغزه دي او دا ډول څېړنې په پښتو ژبه کې په نشت شمېرل کېږي، ځکه يې اړتيا ډېره ده. دا څېړنه په ژبه کې د ونډوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او گټوره ده.

پښتو ژبپوهنه که څه هم تر يو ځايه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري؛ خو لا ډېر کار ته اړتيا شته، په نړيوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډايه ده. کومه موضوع چې په دې ليکنه کې خپرل شوې، په پښتو کې يې څرکونه لږ يا هېڅ دي. دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو، ماغزه په ژبه او وينا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي.

د وگړني او ټولنيز پوهاوي يوه بشپړه گټوره وسيله ژبه ده چې له غږونو او غږغوندونو رغېدلې ده. د ژبې او گډېدلو په چاره کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څېړنې موخه ده. همدارنگه په دې وسيله د څېړونکي لپاره د معنوي امتياز لاسته راوړنه د دې ليکنې بله

د ژبې ارواپوهنه

موخه ده. کله چې څوک وغواړي یو څه په ژبه راوړي، لومړی یې مغزو کې یو غږانځور جوړېږي چې یوه روحي چار ده، ماغزه غږیز غږي په کار اچوي، چې د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توګه د همغه غوښتنې یا موخې ذهني غږ انځور د ویلو او اورېدلو وړ ګرځي او ګړنی یا ژبنی چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه یو بل چا ته څرګند کړي یانې د چا خبرې واورې، همدا چار په سرچیه ډول پیل او پای مومي.

له غوږ نه یې مغزو ته د فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له ګږېدونکي سره روحي سازښت، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له ګږېدونکي سره وګږېږي؛ نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي.

ژبه د کرکېچنو عصبي، عضلي او فزیکي عملیو او خوځښتونو ټولګه ده. د انسان عصبي جهاز او ماغزه د ګڼو عصبي سلولونو له ټولګو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په یوه برخه کې یو شمېر عصبي ولې غځېدلي او په مستقیم او نامستقیم ډول د بدن ټولو غړو او غړیزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو یو څه په ژبه راوړو، لومړی یو ډول عصبي فعالیت د مغزو په خوځند ځای (Motor Area) کې رامنځته کېږي چې د غړیزو غړو کنټرول یې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعالیت لامل او ډول په سمه توګه څرګند نه دی؛ خو د فزیولوژي پوهان وايي چې دا فعالیت په سلولونو کې د یوې کېمیاوي عملیې له کبله ترسره کېږي او د غړیزو غړو د خوځښت او فعالیت لامل ګرځي. په دې ډول

د ژبې ارواپوهنه

گرهار يا وينا په څو پړاوونو کې پای ته رسي: گرېدل؛ په دې معنا چې عصبي فعاليتونه پېلېږي او غريزې غړي خوځوي او د غريزو غړو په خوځېدو سره د سا هوا او بيا له انسان راگرځېدلې هوا ځپيزه کېږي او په دې ډول وينايز غړونه زېږي او د انساني چاپېريال هوايي څپې د متحدالمرکز کړو په څېر خوځېږي او لار وهي او د اورېدونکي غوږ ته رسي. د اورېدونکي غوږونه، اورېدلي غړونه د اورېدونکي حس د عصبي وليو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غړونه، له هغو غريزو بېلگو او نظامونو سره چې ويونه او غونډونه يې نومو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي، تطبيق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول تر درک وروسته ويناوال يا گرېدونکي ته ځواب وايي او دا عمليه بيا ترسره کېږي، په دې ډول د ژبني يا غريزې پوهونې عمليه او گرېدل پای ته رسي.

عصبي سيستم د غړو ټول فعاليتونه کنټرولوي، دا سيستم د اندوکراين په پرتله چټک دی چې اندوکراين هم يو کنټرولي سيستم دی. د انسان عصبي سيستم په ټوله کې دوه لويې برخې لري:

الف - مرکزي عصبي سيستم (Central Nervous System)

ب - محيطي عصبي سيستم (Peripheral Nervous System)

۱ - مرکزي عصبي سيستم بيا لاندې دوې برخې لري:

• ماغزه

• شوکي نخاع

۲ - محيطي عصبي سيستم

محيطي عصبي سيستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی

د ژبې ارواپوهنه

او دوی برخې لري:

الف - ځاني يا خودکاره عصبي سيستم

دا سيستم بيا لاندې برخې لري:

- سمپاتيک عصبي سيستم
- پاراسمپاتيک
- د هاضمې جهاز د نننۍ عصبي سيستم

ب - جسمي عصبي سيستم

دا عصبي سيستم هم لاندې برخې لري:

• حسي نيورونونه

• حرکي نيورونونه

• مغزه بيا لاندې درې لويې برخې لري:

پارسيلين چې مخني مغزه (Forebrain) يې هم بولي، لاندې دوی برخې لري

- Telencephalon چې د مغزو دوه برخې يا کرې پکې دي.
 - Diencephalon چې تلموس، هيپوتلموس، ميتاتلموس او سب تلموس پکې دي.
 - Mesencephalon چې منځني مغزه (Midbrain) يې هم بولي.
 - Rhombencephalon چې وروستي يا کوچني ماغزه (Hindbrain) يې هم بولي. په دوو برخو وېشل کېږي:
 - Metencephalon چې له حدبه (Pons) او مخيخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده.
- مرکزي عصبي سيستم چې له ماغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal)

د ژبې ارواپوهنه

(cord) څخه جوړ دی چې پر حیاتي عملونو باندې د څار مرکزونه دي. په دې معنا چې د چاپېریال او د بدن له دننه څخه اخیستل شوي اطلاعات تشخیص او تعبیروي او هغوی ته ځواب وايي.

په مغزو کې (لوی او مخني، منځني او د مغز ساقه) برخې ګډون لري. د لویو ماغزو هغه برخې چې زموږ د څېړنې سره سیده اړیکې لري، په لاندې ډول، د هغوی له دندو سره:

Frontal برخه: خبرې کول، رفتار یا سلوک، د مسایلو حل، پلان جوړونه:

Parietal برخه: د درد حس، فشار، تماس، تودوخه، خوند:

Temporal برخه: اورېدل، بویول، د بدن توازن، حافظه:

Occipital برخه: لیدل، د ژبې زده کړه. (شمس، ۱۳۹۲: ۴۵)

د (فزیولوژي طبي) اثر د یادو برخو دندې داسې لیکي:

Frontal د پراتل برخه یا پیڅکی

د فکر، ګرېډا او اروايي حالت کنټرول

د خوځښتونو پلان رامنځته کول

Parietal د ډوالي پیڅکی

د پوټکي، مفاصلو او غړو د حسي آخډو اخیستنه او د درد او اړیکو د آخډو په توګه د هغوی تحلیل، په فضا کې د پښو او لاسو وضعیت.

د غوږو او سترګو د وارداتي بهیر تحلیل

Occipital د اکسیپیتل پیڅکی

د لید مرکز

Temporal د شقیقي پیڅکی

د غږ تحلیل

د ژبې ارواپوهنه

اروایي احساس
د څیزونو د بڼې او رنگ تحلیل
پر ګرېدا پوهېدل
د بویولو ځای

۲-۱۰ د مغزو عمومي دندې

مخنی پېڅکی (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځای دی، چې کولای شو له هغو څخه یې د خپلوی، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه یاد کړو. (Parietal lobe) دا پېڅکی یا برخه د مغزو په پورتنۍ برخه کې د مخنیو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپیریال اړوند یادښتونه هم همدلته زیرمه کېږي.

د وروستیو مغزو برخه: (Occipital lobe) په بشپړ ډول د سترګو او لیدنود درک لپاره ځانګړې شوې ده.

د شقیقې پېڅکی: (Temporal lobe) د سترګو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوریو کې ځای لري. اصلي دنده یې د اورېدلو درک، ژبه، حافظه او د هېښتیا منلو ځینې بڼې دي.

له پورتنیو ټولو یادونو زموږ موخه دا ده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه، پوهونه، ګرېدنګ او اورېدنګ کې ونډه لري. ځینې د عصبي سیستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنيو فعالیتونه پورې اړه لري داسې رابښي:

۱ - بروکا: پراوسي رنځپوه (پیرېل بروکا) پر (۱۸۶۱ م) کال پر هغو وګړو ازمیښت وکړ، چې ګرېدنګ کې یې نیمګړتیا وه او پوه شو چې د مغزو

د ژبې ارواپوهنه

کومه برخه کې زیان، د ژبني او ګرېدنگ نیمګړتیا او تتله کېدو لامل ګرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) یادې شوې. دا برخه د مخنیو مغزو په کین اړخ کې پرته ده او د غږونو د زېږد دنده لري.

۲ - ورنیکه: کارل ورنیک الماني رنځپوه، د (پیریل بروکا) لار په بل ډول وڅارله. هغه پوه شو چې د ګرېدنگ نیمګړتیا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زیان نه دی، بلکې یوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري. د ژبني یا ګرېدنگ نیمګړتیا لامل ګرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې پوه په نوم (ورنیک) یادې شوې.

اروایي فزیولوژي د هغو وګړو وضعیت څېړلی چې ژبني نیمګړتیا لري او دا یې روښانه کړې چې دا نیمګړتیاوې د مغزي زیانونو له کبله رامنځته کېږي. ځینې وخت مغزي سکتې، تومورونه او نور په وینا یا ګرېدنگ کې د اختلال لامل ګرځي. د دغو حالتونو یو مهم یې د مغزي رګونو تړل کېدل دي، که د ګرېدنگ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي، د ژبې یا ګرهار د نیمګړتیا یا تتله کېدو لامل ګرځي. په ژبني یا ویناییزه نیمګړتیا کې د مغزي زیان له امله د ژبې په پوهېدنه، د جملو تکرار او معاناوال ګرېدنگ کې نیمګړتیا پېښېږي.

د ښي لاسو وګړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کین لاسو ۷۰ سلنه د ګرېدنگ لپاره د هغوی د مغزو کینه برخه یا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو ښي نیمه کره هم د ګرېدلو پر وخت د قضایي اړیکو، نقشو او کرکچنو هندسي تصویرونو په درک کې ستره ونډه لري. (۲۲۲:۱۲)

دلته زه خپله هغه مقاله خپروم چې ماسره کمپیوټر کې زېرمه ده. له همدې زیرمې یوه کاپي د (کابل) مجلې او بله (تاند) ته استول شوې ده ، بیا یې (انعکاس) او ښايي نورو کاپي خپره کړې ده.

په ژبه او وينا کې د مغزو ونډه

پوهندوی شاه محمود کډوال

لغمان پوهنتون ، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی

لنډيز : ژبه یو داسې غریز سیستم دی چې د وگړو د عصبي سیستم او مغزو تر کنترول لاندې فعالیت کوي. له شک پرته چې د وگړي ټول اروايي او بدني خوځښتونه او فعالیتونه د یوه واحد سیستم تابع دي چې ټول عصبي سیستم رغوي . په دې سیستم کې بیا بېلابېلې برخې گډې دي ، لکه : مغزه ، شوكي نخاع او ... چې هره برخه یې خپله دنده لري او د بدن یو فعالیت کابو کوي . ژبه چې غبرونه او غبرغونډونه یې د یوې معنا او مفهوم لپاره د وگړو په بدن کې زېږي ، له عصبي سیستم او مغزو سره اړیکه لري او له هغه ځایه ورته لارښوونه کېږي. غږ او غبرغونډونه چې د یوې فزیکي ښکارندې په توگه له خولې راوځي ، یوه معنا او مفهوم بل وگړي ته لېږدوي ، چې معنا او مفهوم بیا یوه ذهني ښکارنده ده .

سریزه : د ژبپوهنې یو ډول دا موضوع څیړي چې ژبنۍ لړۍ او چار له عصبي سیستم او مغزو سره څه اړیکې لري. ژبه د یوه غریز سیستم په توگه د عصبي سیستم تر څار لاندې فعالیت کوي . عصبي سیستم او مغزه یوخوا د گړیدلو د فعالیت څارگر دي او غبرغونډونه یا وییونه هغه معناوې بل ته لېږدوي چې زموږ په مغزو کې دي ، بلخوا د اورېدنگ فعالیت هم له مغزو سره اړیکې لري .

کلیدي نومونې : ژبه ، وينا ، عصبي سیستم ، مغزه .

ارزښت : دا څېړنه د ژبې او غریزې پوهنې په لړۍ او بهیر کې د عصبي سیستم او مغزو پر تخنیکي ونډې څرخي . دا ډول څیړنې په پښتو ژبه کې په نشته شمېرل کېږي ، ځکه یې اړتیا ډېره ده . دا څېړنه په ژبه کې د ونډوالو اړخونو د پېژندنې لپاره اغېزناکه او گټوره ده .

مېرْمیت : پښتو ژبپوهنه که څه هم تر یو ځایه رسېدلې او د پښتو ژبې زده کوونکو او څېړونکو ته کافي مواد لري ، خو لا ډېر کار ته اړتیا شته ، په نړیوالو معتبرو او پرمختللو ژبو کې ژبپوهنه ډېره بډایه ده . کومه موضوع چې په دې لیکنه کې څېړل شوې ، په پښتو کې یې څرکونه لږ یا هېڅ دي . دا موضوع د ژبې د څېړنې او پوهېدنې په لړ کې ډېره مهمه ده چې پوه شو ، مغزه په ژبه او وينا کې څه ونډه او څه ډول کار کوي .

موخې : د وگړني او ټولنیز پوهاوي یوه بشپړه گټوره وسیله ژبه ده چې له غبرونو او غبرغونډونو رغېدلې ده . د ژبې او گړېدنگ په چار کې د مغزو ونډه پېژندل او په هغې پوهېدل د دې څیړنې موخه ده . همدارنگه په دې وسیله د څېړونکي لپاره د معنوي امتیاز لاسته راوړنه د دې لیکنې بله موخه ده .

مواد او میتود : د دې څېړنې او د موضوعاتو د رڼاوي او سپیناوي لپاره له گټورو او باوري اخځونو گټنه شوې ده .

ژبه د وگړو ترمنځ د پوهونې او راپوهونې غبریز سیستم دی او مغزه د ټولو انساني خوځښتونو مرکزي څارگر ، په دې معنا ، هر ډول خوځښت چې د انسان په بدن پورې اړه لري ، په یو ډول له مغزو سره تړل کېږي . د پوهونې او راپوهونې لړۍ خو بیا هسې هم څرگند مغزي فعالیت گڼل کېږي. د ژبې او وینا اصلي موخه هم د وگړو ترمنځ د اړیکو ټینګښت او یو بل ته د هغو مفاهیمو لېږدونه ده چې د دوی په مغزو کې دي. ژبني غبریز سیستم د مفاهیمو د یوې لېږدونکې وسیلې دنده ترسره کوي. موږ دلته هڅه کوو ، هغه تخنیکي لړۍ وسپرو چې مغزه څه ډول په ژبه ، گړهار ، وینا او پوهونه کې ونډه اخلي.

پوښتنې :

۱- د مغزو جوړښت څه ډول دی ؟

۲- په ژبه او وینا کې د مغزو ونډه څنگه او څومره ده ؟

۳- د مغزو په کومه برخه کې د وینا عمل ترسره کېږي ؟

۴- د مغزو په کومه برخه کې اورېدنه ترسره کېږي ؟

ژبه د داسې تړونې ، غبریزو پیلامو یو غونډال دی چې د یوې ټولنې وگړي یې د خپلمنځي تړاو او پوهاوي لپاره پر کار اچوي (۳ : ۲۸) .

کله چې څوک وغواړي یو څه په ژبه راوړي ، لومړی یې مغزو کې یو غږانځور جوړېږي چې یو روحي چار دی ، مغزه غبریز غړي په کار اچوي چې د سا هوا او بیا بهرنۍ هوا په مرسته غږ پر څپو بدل کړي. په دې توګه د همغه غوښتنې یا موخې ذهني غږ انځور د ویلو او اورېدلو وړ گرځي او گړنی یا ژبني چار ترسره کېږي. نو که غږېدونکی غواړي همغه څه یو بل چا ته څرګند کړي ، په بله وینا ، د چا خبرې واورې ، همدا چار په سرچپه ډول پیل او پای مومي.

له غوږ نه یې مغزو ته د فزیولوژیکي لېږد او بیا یې په مغزو کې له گږېدونکي سره روحي سازښت ، معنا دا چې که اورېدونکی پر خپل وار هم وغواړي له گږېدونکي سره وگډېږي ، نو د ده له غوږه د غږېدونکي تر غوږ پورې به همغه لار وهي ، لکه پاس چې څرګنده شوه (۴ : ۸) .

ژبه د کړکېچنو عصبي ، عضلي او فزیکي عملیو او خوځښتونو ټولګه ده . د انسان عصبي جهاز او مغزه د ګڼو عصبي سلولونو له ټولګو څخه جوړ شوی دی چې نومېرلې دندې لري. د مغزو په یوه برخه کې یو شمېر عصبي ولۍ غځېدلي او په مستقیم او نامستقیم ډول د بدن ټولو غړو او غبریزو غړو ته رسېږي. کله چې وغواړو یو څه په ژبه راوړو ، لومړی یو ډول عصبي فعالیت د مغزو په خوځند ځای (Motor Area) کې رامنځته کېږي چې د غبریزو غړو کنټرول یې پر غاړه دی. که څه هم د دې فعالیت لامل او ډول په سمه توګه څرګند نه دی ، خو د فزیولوژۍ پوهان وايي چې دا فعالیت په سلولونو کې د یوې کیمیاوي عملیې له کبله ترسره کېږي او د غبریزو غړو د خوځښت او فعالیت لامل گرځي. په دې ډول گړهار یا وینا په څو پړاوونو کې پای ته رسي :

۱- گړیدل ، په دې معنا چې عصبي فعالیتونه پېلېږي او غبریز غړي خوځوي ؛

۲ - د غږیزو غړو په خوځېدو سره د سا هوا او بیا له انسان راگرځېدلې هوا خپزه کېږي او په دې ډول ویناییز غږونه زېږي؛

۳ - د انساني چاپېریال هوايي خپې د متحدالمرکز کړو په څېر خوځېږي او لار وهي؛

۴ - او د اورېدونکي غوږ ته رسي؛

۵ - د اورېدونکي غوږونه، اورېدلي غږونه د اورېدونکي حس د عصبي ویو په مرسته مغزو ته لېږدوي. دا غږونه، له هغو غږیزو بېلگو او نظامونو سره چې وییونه او غونډونه یې نوموړو او په حافظه کې خوندي او زېرمه دي، تطبیق کېږي او د هغوی د مفهوم او مدلول له درک وروسته ویناوال یا ګرېدونکي ته ځواب وايي او دا عملیه بیا ترسره کېږي، په دې ډول د ژبنۍ یا غږیزې پوهونې عملیه او ګرېدل پای ته رسي (۱: ۳۲ - ۳۳).

روغتيايي او اروايي (فزيولوژي) عصبي سيستم داسې راپېژني:

عصبي سيستم د غړو ټول فعاليتونه کنټرولوي، دا سيستم د اندوکراین په پرتله چټک دی چې اندوکراین هم یو کنټرولي سيستم دی. د انسان عصبي سيستم په ټوله کې دوه لویې برخې لري:

- مرکزي عصبي سيستم Central Nervous System

- محيطي عصبي سيستم Peripheral Nervous System

مرکزي عصبي سيستم بيا لاندې دوه برخې لري:

- مغزه Brain

- شوکي نخاع Spinal Cord

محيطي عصبي سيستم چې له مغزو او شوکي نخاع څخه بهر پروت دی، هم دوی برخې لري:

۱- ځاني يا خودکاره عصبي سيستم Automatic Nervous System

دا سيستم بيا لاندې برخې لري:

- سمپاتيک عصبي سيستم Sympathetic Nervous System

- پاراسمپاتيک Parasympathetic Nervous System

- د هاضمې جهاز دنننې عصبي سيستم Enteric Nervous System

۲ - جسمي عصبي سيستم Somatic Nervous System

دا هم لاندې برخې لري:

- حسي نيورونونه Sensory Neurons

- حرکي نيورونونه Motor Neurons

مغزه بيا لاندې درې لویې برخې لري:

- Prosencephalon: چې مخني مغزه (Forebrain) یې هم بولي، لاندې دوی برخې لري:

- ۱ - Telencephalon : چې د مغزو دوه برخې يا کرې پکې دي .
- ۲ - Diencephalon : چې تلموس ، هيپوتلموس ، ميتاتلموس او سب تلموس پکې دي.
- Mesencephalon : چې منځني مغزه (Midbrain) يې هم بولي.
 - Rohmbencephalon : چې وروستي يا کوچني مغزه (Hindbrain) يې هم بولي ، په دوو برخو ویشل کېږي :
 - Metencephalon چې له حدبه (Pons) او مخيخ (Cerebellum) څخه رغېدلې برخه ده .
 - Myelencephalon يا د Medulaoblangata بصله (۷: ۷۱ - ۷۲).
- مرکزي عصبي سيستم چې له مغزو (Brain) او شوکي نخاع (Spinal cord) څخه جوړ دی چې پر حياتي عملونو باندې د څار مرکزونه دی . په دې معنا چې د چاپېريال او د بدن له دننه څخه اخيستل شوي اطلاعات تشخيص او تعبيروي او هغوی ته ځواب وايي .
- په مغزو کې (لوی او مخني ، منځني او د مغز ساقه) برخې گډون لري ، د لویو مغزو هغه برخې چې زموږ د څېړنې سره سيده اړيکي لري ، په لاندې ډول ، د هغوی له دندو سره :
- Frontal برخه: خبرې کول ، رفتار يا سلوک ، د مسايلو حل ، پلان جوړونه .
- Parietal برخه: د درد حس ، فشار ، تماس ، تودوخه ، خوند.
- Temporal برخه: اورېدل ، بويول ، د بدن توازن ، حافظه
- Occipital برخه: ليدل ، د ژبې زده کړه (۲ : ۵۵ ، ۵۶) .
- د (فيزيولوژي طبي) اثر د يادو برخو دندې داسې ليکي :
- Frontal د پراتل برخه يا پيڅکي
- د فکر ، گړېدا او اروايي حالت کنترول
 - د څوځښتونو پلان رامنځته کول
- Parietal ديوالي پيڅکي
- د پوټکي ، مفاصلو او غړو د حسي آخزو اخيستننه او د درد او اړيکو د آخزو په توگه د هغوی تحليل ، په فضا کې د پښو او لاسو وضعيت .
 - د غوږو او سترگو د وارداتي بهير تحليل .
- Occipital د اکسيپيټل پيڅکي
- د ليد مرکز
- Temporal د شقيقي پيڅکي
- د غږ تحليل

- اروايي احساس
- د څيزونو د بڼې او رنگ تحليل
- پر گړېدلو پوهېدل
- د بويلو ځای (۷ : ۷۹) .

د (روان شناسی عمومي) ليکوال د يادو برخو دندې داسې ښيي :

مخنی پيڅکی (Frontal lobe) د ډېرو استعدادونو ځای دی ، چې کولای شو له هغو څخه يې د خپلوۍ ، نوښت او پلان جوړونې ځواک نومونه ياد کړو .

(Parietal lobe) : دا پيڅکی يا برخه د مغزو په پورتنۍ برخه کې د مخنيو مغزو تر شا پرته ده. بدني حواس همدلته رامنځته کېږي او د ژوند د چاپيريال اړوند يادښتونه هم همدلته زيرمه کېږي .

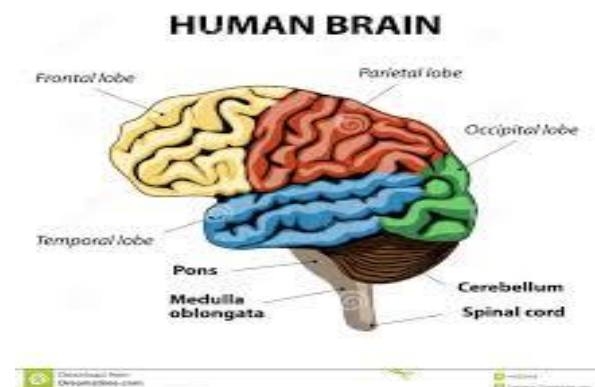
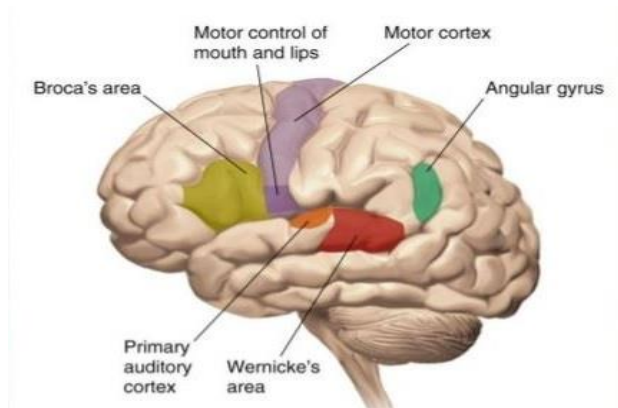
د وروستيو مغزو برخه (Occipital lobe) : په بشپړ ډول د سترگو او ليدنو د درک لپاره ځانگړې شوې ده .

د شقيقي پيڅکی (Temporal lobe) : د سترگو او غوږو ترمنځ مغزو په دواړو لوريو کې ځای لري . اصلي دنده يې د اورېدلو درک ، ژبه ، حافظه او د هېښتيا منلو ځينې بڼې دي (۶ : ۶۷ ، ۶۸) .

له پورتنيو ټولو يادونو زموږ موخه داده چې په مغزو کې هغه برخه وپېژنو چې په ژبه ، پوهونه ، گړېدنگ او اورېدنگ کې ونډه لري . ځينې د عصبي سيستم او مغزو هغه برخه چې په ژبنیو فعاليتونه پورې اړه لري داسې رابښي :

۱ - د Broca برخه : پرانسي رنځپوه (پيرېل بروکا) پر (۱۸۶۱ م) کال پر هغو وگړو ازمينست وکړ چې گړېدنگ کې يې نيمگړتيا وه او پوه شو چې د مغزو کومه برخه کې زيان ، د ژبنۍ او گړېدنگ نيمگړتيا او تتله کېدو لامل گرځي. له همدې کبله د مغزو دغه برخه د هغه په نوم (بروکا) ياده شوه (۵ : ۸۵) .

دا برخه د مخنيو مغزو په کيڼ اړخ کې پرته ده او د غږونو د زېږد دنده لري (۸ : ۳۶) .

۲ - Wernicke برخه : کارل ورنیک الماني رنځپوه ، د (پيرېل بروکا) لار په بل ډول وڅارله . هغه پوه شو چې د گړېدنگ نيمگړتيا په ټوله کې د (بروکا) د برخې زيان نه دی ، بلکې يوه بله برخه چې د بوهېدنې او درک دنده لري ، د ژبنۍ يا گړېدنگ نيمگړتيا لامل گرځي . له همدې کبله د مغزو دغه برخه د دې پوه په نوم (ورنیک) ياده شوه (۵ : ۸۵) .

اروایی فزیولوژی د هغو وگړو وضعیت څېړلی چې ژبنۍ نیمگړتیا لري او دا یې روښانه کړې چې دا نیمگړتیاوې د مغزي زیانونو له کبله رامنځته کېږي. ځینې وخت مغزي سکټې، نوموړونه او نور په وینا یا گړېدنگ کې د اختلال لامل گرځي. د دې حالتونو یو مهم بې د مغزي رگونو تړل کېدل دي، که د گړېدنگ په اړوندو مرکزونو کې رامنځته شي، د ژبې یا گړهار د نیمگړتیا یا تنله کېدو لامل گرځي. په ژبنۍ یا ویناییزه نیمگړتیا کې د مغزي زیان له امله د ژبې په پوهېدنه، د جملو تکرار او معاناوال گړېدنگ کې نیمگړتیا پېښېږي.

د بني لاسو وگړو تر ۹۵ سلنه ډېر او د کین لاسو ۷۰ سلنه د گړېدنگ لپاره د هغوی د مغزو کینه برخه یا کره کاروي. دې ته هم پام په کار دی چې د مغزو بني نیمه کره هم د گړېدلو پر وخت د قضایي اړیکو، نقشو او کړکېچنو هندسي تصویرونو په درک کې ستره ونډه لري (۵: ۸۴).

پایله: د دې څېړنې په بېلابېلو برخو کې دا موضوع رڼه او روښانه شوه چې د ژبې او گړېدنگ په چار کې عصبي سیستم او مغزه څه راز ونډه اخلي او د معناوو د بهرني شتون او لېږد لپاره مغزه څه چار ترسره کوي. دا څرگنده شوه چې د پوهاوي لپاره لومړۍ خوځښت په مغزو کې رامنځته کېږي او سمدستي د ویناییزو او غږیزو غړو په وسیله اړوند غږونه او وییونه رازېږي. غږونه او وییونه د هغو ذهني ښکارندو او معناوو د لېږد لپاره وسیلې دي چې زموږ په مغزو کې زیرمه شوي دي.

مناقشه: په پښتو ژبه کې د نیرولینګوسټیکس (Neurolinguistics) په اړه څېړنیز مواد دومره لږ دي چې سړی پرې د نشت حکم کولای شي. له دې کبله حتا د دغې پوهې نوم هم په پښتو کې په نشت شمېرل کېږي، خو موږ به ورته (مغز ژبپوهنه) ووايو. دا پوهه د ژبپوهنې یوه څانګه ده چې په هغه څه غږېږي چې د دې لیکنې سرلیک دی. یاده پوهه د مغزو او وینا یا ژبې ترمنځ اړیکي څېړي.

وړاندیزونه: د نړۍ په کچه په ژبنيو مسایلو او د ژبپوهنې په برخه کې پراخ کار شوی چې له بده مرغه جگړه خپلې پښتو ترې دومره لرې پاتې شوې ده. د پښتو گرامرپوهانو د زیار او کړاوه وروسته هم موږ د نورو پرمختللو ژبو په څېر بشپړ مواد نه لرو. دا چې دغه ډول مسایل د پوهنتونو د ژبې او ادب په برخه کې ښوول کېږي، نو په کار ده، دومره مواد پکې ولرو چې د ښوونکو او زده کوونکو سره مرسته وکړي. د ژبې څانګوالو ته وړاندیز دی چې دغې برخې ته پام وکړي.

اخځونه:

- ۱ - الهام، محمد رحيم. (۱۳۹۱ ش). روش جديد در تحقيق دستور زبان دری (چاپ دوم، به کوشش سيد علی محمد اشراقي). کابل: انتشارات يوسفزاد.
- ۲ - جبران، جوهر. (۱۳۹۶ ش). د ارواپوهنې مبادي. ننگرهار: مسلم خپرندويه ټولنه.
- ۳ - زیار، مجاور احمد. (۱۳۹۶ ش). پښتو وییپوهنه او وییرغاونه (درېیم چاپ). کابل: دانش خپرندويه ټولنه.
- ۴ - زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۲ ش). پښتو پښويه. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

- ۵ - شمس ، شمس الدين (۱۳۹۲ ش). روانشناسی فزیولوژیک. کابل : انتشارات نامی .
- ۶ - علمی ، سراج الدين ؛ صديقي ، ذبيح الله ؛ حبيبي ، محمدناصر. (۱۳۹۲ ش). روانشناسی عمومی . کابل : انتشارات یوسفزاد .
- ۷ - فروتن ، محمدناصر. (۱۳۹۶ ش). فزیولوژی طبی (چاپ دوم) کابل : انتشارات عازم .
- ۸ - مرهون ، محمد. (۱۳۹۴ ش). اوازپوهنه . کابل : کاینات خپرنیز او د ژباړې مرکز .

لاندې د (انعکاس رادیو) لینک دی چې زما لیکنه یې خبره کړې ده .

<https://www.enikassradio.com/%D9%BE%D9%87-%DA%98%D8%A8%D9%87-%D8%A7%D9%88-%D9%88%DB%8C%D9%86%D8%A7-%DA%A9%DB%90-%D8%AF-%D9%85%D8%BA%D8%B2%D9%88-%D9%88%D9%86%DA%89%D9%87/>

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library